

บทที่ 2

ประวัติความเป็นมาของชาวมอญในประเทศไทย

คนมอญจัดอยู่ในกลุ่มเชื้อชาติมองโกลอยด์ (Mongoloid) ซึ่งมีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางใต้ของประเทศไทยและในปัจจุบันได้อาศัยอยู่เป็นกลุ่มกระจัดกระจายอยู่ในประเทศพม่าและประเทศไทย ชาวมอญเรียกตัวเองว่ามอญ (Mon) พม่าเรียกชนชาติมอญว่าตะเลง (Talaing) ไทยเรียกชนชาติมอญว่ามอญหรือตะเลง ในสมัยโบราณชาวตะวันตกเรียกชนชาติมอญว่าเพกวน (Peguan) ซึ่งปัจจุบันชื่อนี้เลิกใช้ไปแล้ว ชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งของชนชาติมอญซึ่งเป็นที่รู้จักกัน คือรามัญ (Raman) (สุจริตลักษณ์ ตีพิมพ์และคณะ, 2526 : 7)

การอพยพของคนมอญจากถิ่นฐานดั้งเดิม1. การอพยพจากทางใต้ของจีนมายังบริเวณอ่าวเบงกอล

มอญได้อพยพลงมาจากทางใต้ตามแม่น้ำสาละวิน อีรวตี และสะโตง ในที่สุดก็เข้ามาถึงชายฝั่งเมาะตะมะ (Martaban) ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบริเวณที่ตั้งอาณาจักรมอญแห่งแรก และมีเมืองหลวงชื่อเมือง "สุธรรมวดี" หรือ "สะเทิม" ซึ่งได้เปลี่ยนมาเป็น "เมาะลัมเล็ง" (Moulmein) ของพม่าในปัจจุบัน

คนมอญตั้งถิ่นฐานอย่างสงบเป็นเวลาหลายศตวรรษที่ "สะเทิม" ยังชีพด้วยการค้าขายกับพ่อค้าชาวอินเดียจากแคว้นตะเลงกะนะ (Telingana) ซึ่งอยู่ทางเหนือของ "มัทราส" (Madras) ในอินเดียปัจจุบัน พ่อค้าชาวอินเดียที่เมืองตะเลงกะนะ ต้องการครอบครองอาณาจักรมอญซึ่งเจริญรุ่งเรืองมากอยู่ในขณะนั้น พวกเขาได้ขอกำลังสนับสนุนจากเมืองอื่น ๆ ของอินเดียและได้ต่อสู้กับอาณาจักรมอญจนได้ชัยชนะในที่สุดและได้ปกครองอาณาจักรมอญตั้งแต่

นั้นมา ในการปกครองมอญชาวอินเดียได้ใช้นโยบายผสมกลมกลืนชาวมอญด้วยการบังคับให้คนมอญ
แต่งงานกับชาวอินเดียที่ตะเลงกะนะ กลายเป็นคนมอญที่ผสมกับแขกอินเดียและมีลูกมีหลานออก
มาหน้าตาค่อนข้างไปทางแขกผิวคล้ำลงและมีชื่อเรียกว่า "ตะเลง" (Talaing) ซึ่งหมายถึงคน
มอญผู้ซึ่งสืบทอดมาจากการผสมกลมกลืนระหว่าง Telingana Indian และคนมอญ (ส.พลาย
น้อย อ่างในนิพนธ์ วารณศิริ, 2526 : 39)

2. การอพยพจากอ่าวเบงกอลมายัง "พะโค" (Pegu) หรือ "หงสาวดี"

(ประเทศมอญ)

มีคนมอญบางกลุ่มซึ่งไม่ต้องการอยู่ภายใต้ความควบคุมของชาวอินเดียได้พยายาม
อพยพจาก "สะเทิม" ข้ามทะเลไปยังดินแดนฝั่งตรงข้ามซึ่งในขณะนั้นพ่อค้าชาวอินเดียบางกลุ่มมี
อิทธิพลเหนือดินแดนแห่งนี้อยู่ คนมอญต่อสู้กับชาวอินเดียจนชนะและยึดครองเมือง "พะโค" หรือ
หงสาวดีในปัจจุบัน "พะโค" เป็นอาณาจักรมอญแหล่งที่สองที่มีอายุยืนยาวหลายศตวรรษ ตั้งอยู่
ทางใต้ของพม่า ส่วนพม่าตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนเหนือของประเทศมอญ เมืองของพม่าคือเมือง
"พุกาม"

ในขณะที่ช่วงเวลาในการอพยพไม่แน่นอน เป็นไปได้ว่าในตอนต้น ๆ คริสต์ศตวรรษ
กลุ่มคนมอญได้ตั้งถิ่นฐานที่ "พะโค" (Pegu) ประกอบด้วยคนมอญที่พูดภาษามอญ มีอิทธิพล
ครอบคลุมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากพม่าถึงเวียดนาม

การที่อยู่ใกล้ชิดกับคนพม่า คนมอญถูกพม่ารบกวนเป็นบางครั้งบางคราวจนถึง
รัชสมัยของพระเจ้าอลองพญาแห่งพม่า ซึ่งพยายามอย่างมากที่จะขจัดประเทศมอญที่พะโคเสีย
และพยายามขับไล่คนมอญเนื่องจากคนมอญเป็นศัตรูที่สำคัญที่สุดของพม่า พระเจ้าอลองพญาซึ่ง
ไม่ชอบคนมอญเลย ได้ยึดครองประเทศมอญและครอบครองพะโค กษัตริย์อลองพญาใช้นโยบาย
กลืนกลาย กับคนมอญอีกครั้งหนึ่ง

พม่าได้วางนโยบายกลืนกลายเป็นขั้นตอนดังนี้คือ

1. แยกชายและหญิงมอญออกจากกัน แล้วต้อนผู้ชายมอญไปไว้ที่เมืองพม่า
 2. ชายมอญและหญิงมอญต้องแต่งงานกับคนพม่าเท่านั้น
 3. คนมอญและคนพม่าถูกห้ามไม่ให้พูดภาษามอญอย่างเด็ดขาด
- (ส.พลายน้อย อ่างในนิพนธ์ วรรณศิริ, 2526 : 40)

แต่นั้นมาประเทศมอญจึงหายไปจากประวัติศาสตร์และแผนที่โลกไปเลย ไม่ปรากฏว่ามีประเทศมอญอีกเลยในโลก

3. การอพยพเข้าสู่ประเทศไทย

การที่มอญอพยพเข้าสู่ประเทศไทยซึ่งได้มีบันทึกไว้เป็นทางการอย่างแน่นอนเป็นครั้งแรก ในพ.ศ. 2127 คือหลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง และก็คงมีการอพยพติดต่อกันมาเรื่อย ๆ อีกหลายครั้ง จากการศึกษาของสุภรณ์ โอเจริญ (2519) พบว่าการอพยพครั้งสำคัญ ๆ มีดังต่อไปนี้คือ

3.1 การอพยพในสมัยกรุงศรีอยุธยา

3.1.1 สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2112-2133) การอพยพครั้งนี้เกิดขึ้นหลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรได้ประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง ในปี 2127 และได้ทรงชักชวนพระมหาเถรคันฉ่อง พระยาเกียรติ พระยารามให้เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ด้วยซึ่งพระมหาเถรคันฉ่อง พระยาเกียรติ พระยารามก็ได้พาพรรคพวกชาวมอญเข้ามาด้วยจำนวนมาก

สมเด็จพระมหาธรรมราชาได้ทรงตั้งพระมหาเถรคันฉ่องเป็นพระสังฆราชาและได้โปรดเกล้าให้พระยาเกียรติ พระยาราม มีตำแหน่งยศชั้นพระยาพานทอง และให้เป็นหัวหน้าควบคุมว่ากล่าวชาวมอญที่อพยพด้วยกันทั้งหมดนั้น ทั้งนี้เพื่อเป็นบำเหน็จรางวัลแก่พวกมอญที่เข้ามาสวามิภักดิ์

บริเวณที่โปรดเกล้าให้มอญตั้งบ้านเรือนอยู่ก็ได้แก่ บริเวณบ้านใหม่ มะขามหย่อง บางลี บางขาม ปากน้ำประสม บ้านบางเพลิง บ้านไร่ ป่าฝ้าย ส่วน

ครอบครัวพระยาเกียรติ พระยาราม ให้ตั้งบ้านที่ตำบลบ้านขมิ้น ใกล้พระอารามวัดขุนแสน ใกล้กับพระราชวังของสมเด็จพระนเรศวร และครอบครัวพระมหาเถรคันฉ่องก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งที่ตำบลหัวแหลม ใกล้กับวัดนก วัดค้างคาว อยู่ไม่ห่างจากวัดสวสวรรค์เท่าใดนัก

3.1.2 สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2133-2148) การอพยพในครั้งนี้สำคัญมากเพราะเกิดขึ้นถึง 2 ครั้ง ติดต่อกัน คือใน พ.ศ. 2136 เมื่อชาวมอญไม่สามารถทนต่อความเดือดร้อนที่ได้รับจากพม่าได้ก็พากันหนีเข้ามาอยู่ในประเทศไทย และอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2138 เมื่อพระนเรศรยกทัพขึ้นไปตีหงสาวดีเพื่อแก้แค้น ทรงยกทัพไปถึงเมฆะตะมะแล้วไปล้อมเมืองหงสาวดีอยู่ 3 เดือน ก็เสด็จยกทัพกลับ เพราะได้ข่าวว่าพระเจ้าแปร พระเจ้าอังวะ และพระเจ้าตองอู จะยกกองทัพมาช่วยหงสาวดี ซึ่งจะทำให้ข้าศึกมีกำลังมากเกินกว่าจะเอาชนะได้ เมื่อยกทัพกลับก็ได้กวาดต้อนครอบครัวมอญตามหัวเมืองหงสาวดีมาด้วยเป็นจำนวนมาก

มอญที่อพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรนี้ ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ใด สันนิษฐานว่าคงจะให้ไปอยู่ร่วมกับพวกที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา

3.1.3 สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173-2198)

การอพยพในครั้งนี้ ไม่ปรากฏในหลักฐานฝ่ายไทย แต่มีกล่าวถึงในหนังสือของนักประวัติศาสตร์ชาวตะวันตกหลายฉบับ ซึ่งแต่งโดยอาศัยพงศาวดารพม่าเป็นหลัก แต่ก็ไม่มีรายละเอียดของการอพยพเพียงแต่กล่าวตรงกันว่าในรัชสมัยของพระเจ้าสุทโธธรรมราชาทำพิธีราชาภิเษกที่หงสาวดีในพ.ศ. 2175 ท่ามกลางขุนนางชาวพม่า ไทยใหญ่ และมอญ แต่ก็ถูกปราบลงอย่างรวดเร็วจำนวนมาก มอญจึงพากันอพยพเข้าสู่ประเทศไทย พม่าได้ส่งทูตตามเข้ามาขอให้ไทยส่งมอญที่อพยพเหล่านั้นกลับคืนแต่ไทยปฏิเสธ พระเจ้าสุทโธธรรมราชาก็มีได้คิดจะเอาพวกมอญกลับไปให้ได้เพราะไม่ประสงค์ที่จะทำสงครามกับไทย

3.1.4 สมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199-2231)

การอพยพครั้งนี้ก็เนื่องมาจากความไม่พอใจของมอญที่ต้องถูกเกณฑ์ให้ขึ้นไปช่วยรักษาเมืองอังวะของพม่าในการสงครามกับกองทัพจีน ในปี พ.ศ. 2203 มอญจึงพากันหนี เมื่อพวกที่หนีทันถูกพม่าจับกุมได้และลงโทษ ก็ทำให้มอญพร้อมใจกันเป็นกบฏปล้น

เมืองเมาะตะมะ แต่รักษาเมืองอยู่ไม่ได้ เนื่องจากกองทัพจากหงสาวดียกลงมาปราบจึงพาครอบครัวหนีมาทางด่านเจดีย์สามองค์เข้าประเทศไทย

สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ขุนนางมอญเก่าออกไปรับครอบครัวมอญที่อพยพมาใหม่ และตั้งหัวหน้ามอญทั้ง 11 คน ให้มียศศักดิ์และให้ความคุ้มครองแลพรรคพวก โดยให้ไปตั้งบ้านเรือนที่บ้านสามโคก ปลายเขตกรุงศรีอยุธยาต่อกับเมืองนนทบุรีบ้าง ที่ริมวัดตองปุ และแถวคลองคูจอมในเขตพระนครบ้าง

3.1.5 สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301)

การอพยพของมอญในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนี้มีด้วยกันหลายครั้ง มากบ้างน้อยบ้าง ครั้งที่สำคัญ ๆ คือ ในพ.ศ. 2298-2299 และ 2301 ทั้งนี้เพราะความอ่อนแอของกษัตริย์ในตอนปลายราชวงศ์ตองอูและเมื่อสิ้นราชวงศ์ตองอู พม่าก็มีนโยบายปกครองมอญอย่างกดขี่และปราบปรามมอญทำให้มีการสู้รบระหว่างพม่าและมอญทั้งหลายทั้งเมืองเล็กเมืองน้อยใกล้เคียงพากันทำสงครามกับพม่าอีกด้วย เพราะความไม่พอใจพม่าที่มีสิ่งสมมาแต่เดิม การรบระหว่างพม่ากับมอญ บางครั้งมอญก็ได้เปรียบ บางครั้งเมื่อพม่าปราบปรามลงได้ มอญก็พากันอพยพหนีเข้ามาในประเทศไทย เป็นเช่นนี้อยู่หลายครั้งหลายครา ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ทรงโปรดให้รับพวกมอญอพยพไว้และให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ชานพระนคร

3.2 การอพยพในสมัยกรุงธนบุรี

การอพยพของมอญในครั้งนี้เนื่องมาจากการที่พระเจ้ามังระ (Hsinbyushin, 2306 - 2319) คิดการจะมาตีกรุงธนบุรี จึงได้เกณฑ์พวกมอญตามหัวเมืองมาเตรียมการตั้งยุ้งฉางและทำทาง พวกมอญไม่พอใจก็พากันหนี พม่าก็จับกุมตัวคนในครอบครัวมาเป็นตัวประกันและก็ไปจับเอาครอบครัวมอญที่ยอมถูกเกณฑ์มาทำงานเข้าด้วย พวกมอญที่ถูกเกณฑ์รู้เข้าก็พากันโกรธแค้นพร้อมใจกันฆ่าพม่าและยกทัพกลับ มอญที่ถูกเกณฑ์ครั้งนี้มีพระยามอญเป็นหัวหน้า 4 คน คือ พระยาแจ้ง เจ้าเมืองอัตรัน หัวหน้าใหญ่ พระยาอู่ ตละเล็ยง และ ตละเกลีบ

เมื่อพระยาแจ้งนำกองทัพกลับและได้กำลังสมทบจากมอญหัวเมืองจึงยกเข้าตีเมาะตะมะ สะโตง และหงสาวดี และเลยไปยังร่างกุ้ง พวกมอญสู้ไม่ได้ที่ร่างกุ้งก็แตกหนีลงมาและพากันมาพึ่งไทย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดให้เจ้าพระยาจักรีแม่ทัพใหญ่คุมทัพ

ไปตี เชียงใหม่ไว้ให้ได้ก่อนที่พม่าจะยกทัพตามทัพมอญลงมา ทัพมอญที่หนีถอยลงมาครั้งนี้แยกกัน
อพยพเข้าไทยเป็นหลายพวก

พวกที่อพยพเข้ามาทางด่านเมืองตากใน พ.ศ. 2317 มีสมิงสุหร่ายยก
เป็นหัวหน้า พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้พระยากำแพงวิชัยคุมกองทัพไปรอรับอยู่ที่บ้านระแหง
เมืองตาก

อีกพวกหนึ่งอพยพเข้ามาทางบ้านนาเกาะดอกเหล็ก แขวงเมืองตาก มี
สุวรรณทေး กับทามูมวายเป็นผู้ควบคุมครัวมอญทางด้านนี้

พวกสุดท้ายเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ มีจำนวนผู้อพยพมากกว่าทาง
อื่น ๆ มีพระยาแจ้ง พระยากลางเมือง ตละเล็ยง ตละเกลือบ ผู้เป็นหัวหน้าในการกบฏต่อพม่า
เป็นผู้คุมมา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดให้พระยายมราช (แขก) คุมกองทัพไปตั้งรับที่
ตำบลท่าดินแดง แขวงเมืองท่าขนุนในลำน้ำไทรโยค

ครัวมอญที่อพยพมาครั้งนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ปากเกร็ด
แขวงเมืองนนทบุรี และสามโคก แขวงเมืองปทุมธานี และได้โปรดให้พระยาบำเรอศักดิ์ศรี
กรุงเก่าซึ่งเป็นเชื้อสายมอญให้เป็นที่พระยารามัญวงศ์มียศเสมอจตุสดมภ์หรือที่เรียกว่าจักริมมอญ
เป็นหัวหน้าควบคุมดูแลกองมอญและได้ตั้งให้พระยามอญและหัวหน้ามียศศักดิ์เป็นข้าราชการทุกคน

3.3 การอพยพสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

การอพยพในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้อพยพเข้ามาครั้งใหญ่ในสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การที่มอญอพยพเข้ามาในครั้งนี้ก็เนื่องมาจากทนาการ
กตขี้ข่มเหงของพม่าไม่ได้ เพราะพระเจ้าปดุง (Bodawpaya, 2325-2362) ได้เกณฑ์
แรงงานคนทั้งในเมืองพม่า รามัญ ตลอดจนเมืองประเทศราชต่าง ๆ ให้ไปสร้างพระมหาธาตุที่
เมืองเมกุน ทำให้ผู้คนไม่มีเวลาทำมาหากิน ทั้งพม่าที่ได้รับแต่งตั้งไปปกครองเมาะตะมะก็ข่มเหง
และเบียดเบียนชาวมอญ แต่มอญก็ไม่มีกำลังพอจะสู้ได้ ใน พ.ศ. 2358 ชาวเมืองโดยมี
สมิงสอดเบาเป็นหัวหน้า จึงพร้อมใจกันเป็นกบฏที่เมืองเมาะตะมะ จับพม่าฆ่าเสีย แล้วพากันอพยพ
เข้ามายังประเทศไทย

มอญที่อพยพเข้ามาครั้งนี้มาด้วยกันหลายทาง ทั้งทางด้านเมืองตาก ทางเมือง
อุทัยธานี และทางด้านเจดีย์สามองค์ แขวงเมืองกาญจนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

โปรดให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลขึ้นไปรับครว้มาอยู่ที่เมืองนนทบุรี และโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎออกไปรับครว้มาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี โดยมีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นผู้ใหญ่กำกับไปด้วย ส่วนทางเมืองตากได้โปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูธรที่สมุหนายกขึ้นไปคอยรับครว้มา ครว้มาอยู่ที่อพยพเข้ามาครั้งนี้ ได้โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ในแขวงเมืองปทุมธานี เมืองนนทบุรี และเมืองนครเขื่อนขันธ์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งสมิงสอดเบาเป็นพระยารัตนจักร บรรดาหัวหน้านายรามัญอื่น ๆ ที่มียศอยู่เดิมก็โปรดเกล้าให้เป็นพระยาทั้งสิ้น การอพยพครั้งย่อย ๆ อีกครั้งหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือในตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้โปรดเกล้าให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) คุมกองทัพรามัญไปรับครอบครัวมาจากเมืองมอญ ทั้งนี้เพราะพวกมอญที่อยู่ในกรุงเทพฯ ได้เรียนเสนอเสนาบดีขึ้นมาว่า นมามีศึกอยู่กับอังกฤษจะทำให้ญาติพี่น้องที่อยู่เมืองมอญต้องลำบาก ครว้มาที่โปรดให้ไปรับมาครั้งนี้ได้ให้ไปอยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์

สาเหตุของการอพยพเข้าสู่ประเทศไทย

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชาวมอญพากันอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยที่สำคัญ คือ

1) ความเบื่อหน่ายและความเดือดร้อนจากภาวะที่ถูกเกณฑ์แรงงานอยู่เสมอ ทั้งในยามศึกและยามสงบ ดังจะเห็นได้ว่าการทำสงครามของพม่าแต่ละครั้งไม่ว่าจะเป็นการทำสงครามกับไทยหรือกับประเทศอื่น ๆ เช่น จีน มอญมักถูกเกณฑ์เข้าไปร่วมทำสงครามด้วยเสมอ ภาวะดังกล่าวนอกจากจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนฉิบสลายจากครอบครัวแล้ว บางครั้งยังต้องสูญเสียชีวิตอีกด้วย นอกจากนี้การที่หัวเมืองมอญตั้งอยู่ระหว่างไทยกับพม่าซึ่งเป็นศัตรูกัน ทำให้หัวเมืองมอญกลายเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญระหว่างประเทศทั้งสอง มอญจึงถูกรุกรานอยู่เสมอ เพื่อใช้เป็นทางผ่านและเกณฑ์แรงงานไปใช้ในการสงคราม ความเดือดร้อนนี้ทำให้ชาวมอญพากันอพยพหาที่ตั้งหลักแหล่งใหม่ และเลือกอพยพเข้าสู่ประเทศไทยก็เพราะมีความชำนาญในเส้นทาง เนื่องจากได้ร่วมในกองทัพพม่าเข้ามาทำสงครามในแดนไทยอยู่เสมอ

2) ความสัมพันธ์ระหว่างมอญกับไทยเป็นไปด้วยดี เมื่อเปรียบเทียบกับพม่าจะเห็นได้ว่า เมื่อไทยมีอำนาจเหนือมอญก็มักจะไม่ว่างเข้าไปปกครองโดยตรง แต่จะตั้งเจ้าเมืองนั้น ๆ ให้ปกครองกันเอง

3) การที่หัวเมืองมอญมีพรมแดนต่อเนืองกับไทย และเส้นทางที่จะเข้าสู่ประเทศไทยที่สำคัญอยู่ในหัวเมืองมอญถึง 2 ทาง คือ ทางด่านแม่ละเมา และทางด่านเจดีย์ 3 องค์ ทำให้การอพยพเป็นไปได้อย่างสะดวกและง่ายดาย เป็นเหตุให้มอญเลือกที่จะอพยพเข้าสู่ประเทศไทยมากกว่าจะอยู่เผชิญกับปัญหาที่เกิดขึ้น

4) เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคมของไทยคล้ายคลึงกับมอญ คือ มีลักษณะภูมิประเทศอากาศแบบเดียวกัน ประชากรมีอาชีพทางเกษตรกรรม มีความเป็นอยู่และอาหารการกินคล้ายกัน และที่สำคัญ คือ นับถือศาสนาเดียวกัน คือ ศาสนาพุทธทำให้มอญเลือกที่จะอพยพเข้าสู่ประเทศไทย เมื่อต้องการหาที่ตั้งหลักแหล่งใหม่ เพราะเมื่อเข้ามาแล้วสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมใหม่ได้ง่าย (สุภรณ์ โอเจริญ, 2519 : 42-44)

มอญที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทยนั้น มาในลักษณะต่าง ๆ กันคือ

ก. เข้ามาในฐานะเชลยสงคราม เช่น ในคราวที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกกองทัพไปตีหงสาวดีครั้งแรกใน พ.ศ. 2138 แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะมีกองทัพจากพระเจ้าแปร พระเจ้าอังวะ พระเจ้าตองอู ยกมาช่วยหงสาวดี เมื่อเสด็จยกทัพกลับได้กวาดต้อนครอบครัวรามัญในมณฑลหงสาวดีเข้ามาเป็นเชลยจำนวนมาก เพื่อเป็นการตัดกำลังพม่า ขณะเดียวกันก็เป็นการเพิ่มกำลังแก่ฝ่ายไทย

ข. เข้ามาโดยการหลบหนีจากกองทัพพม่า ดังได้กล่าวแล้วว่า มอญมักถูกพม่าเกณฑ์เข้ากองทัพไปทำสงครามอยู่เสมอ ทั้งสงครามป้องกันบ้านเมืองและสงครามขยายอาณาเขต มอญซึ่งไม่เต็มใจจะรบให้พม่าอยู่แล้ว จึงมักพากันหลบหนีจากกองทัพแล้วชักชวนกันอพยพเข้าสู่ประเทศไทย เพราะเกรงอำนาจพม่า เช่น การอพยพของมอญในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ราว พ.ศ. 2205 คราวพม่าเกณฑ์มอญไปรบศึกฮ่อ

ค. เข้ามาในฐานะผู้ลี้ภัยทางการเมือง เป็นต้นว่าก่อการกบฏแล้วไม่สำเร็จและถูกปราบ เช่น การอพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หลังจากที่ได้ร่วมมือกันเป็นกบฏ

ในขณะที่พระเจ้าสุทโธทรมราชา (Thalun พ.ศ. 2172-2191) ทำพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์พม่าใน พ.ศ. 2175 หรือเมื่อเกิดภาวะสงครามภายในประเทศ เช่น การอพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มอญทำสงครามเพื่อรวบรวมหัวเมืองมอญให้เป็นอิสระและตั้งอาณาจักรขึ้นอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนั้นบางครั้งนโยบายปราบปรามมอญของพม่าทำให้มอญต้องแสวงหาที่อยู่ใหม่ เช่น ในสมัยของพระเจ้าอลองพญา (Alaungpaya พ.ศ. 2295-2303) ซึ่งเป็นสมัยที่มอญถูกพม่าทำลายล้างมากกว่าสมัยใด ๆ

ง. เข้ามาเมื่อได้รับความไม่พอใจในภาวะความเป็นอยู่ของตน เนื่องจากถูกพม่ากดขี่และขูดรีดในเรื่องภาษี นอกเหนือไปจากการเกณฑ์แรงงานดังกล่าวแล้ว จึงชักชวนกันอพยพเข้าสู่ประเทศไทย เช่น การอพยพในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะไม่สามารถทนการกดขี่เบียดเบียนจากพม่าได้

อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนแล้ว ส่วนใหญ่มอญจะอพยพเข้ามาในฐานะผู้ลี้ภัย และมาด้วยความสมัครใจมากกว่าที่จะมาในลักษณะของการถูกกวาดต้อนเป็นเชลย

มอญที่อพยพเข้ามานั้น ส่วนมากเป็นมอญจากเมืองเมาะตะมะ เนื่องจากเป็นเมืองที่อยู่ใกล้พรมแดนไทยและเป็นชุมทาง ซึ่งมีทางร่วมที่จะเข้าสู่ไทยถึง 2 สาย และพมามักจะใช้เป็นสถานที่ประชุมทัพก่อนยกมาตีไทย อีกทั้งยังเกณฑ์เสบียงอาหารและชาวเมืองเข้ากองทัพอีกด้วย ทำให้ชาวมอญที่นั่นได้รับความเดือดร้อน จึงพยายามที่จะกบฏต่อต้านพม่า เมื่อไม่สำเร็จจึงพากันอพยพหนีมาเมืองไทย นอกจากนี้ยังมีมอญจากเมืองอื่น ๆ เช่น หงสาวดี เมาะลำเลิง แครงเริง เป็นต้น (สุภรณ์ โอเจริญ, 2519 : 42-46)

เส้นทางที่ใช้ในการเดินทางเข้าสู่ประเทศไทย

เส้นทางที่มอญใช้ในการอพยพเข้าสู่ประเทศไทยมี 3 ทาง โดยตั้งต้นจากเมืองเมาะตะมะ คือ

- 1) ทางเหนือ อพยพเข้ามาทางเมืองตาก หรือ ระแหง ทางด่านแม่ละเมา เช่น การอพยพในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในพ.ศ. 2317
มีสมิงสุหรัยกลั่นเป็นหัวหน้า
- 2) ทางใต้ อพยพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี ทางด่านเจดีย์สามองค์ ซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้กันมาก เช่น การอพยพในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
- 3) เข้ามาทางอุทัยธานี เช่น การอพยพในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
ราวพ.ศ. 2358 (สุภรณ์ โอเจริญ, 2519 : 46)

ถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย

การเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทยนั้น นับได้ว่าคนมอญเข้ามาอยู่ในฐานะเป็นที่ต้องการของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ เกือบทุกครั้งที่มีคร้วมอญอพยพเข้าสู่ประเทศไทย พระมหากษัตริย์ไทยก็จะโปรดฯ ให้มีคนไปรับคร้วมอญ พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนและที่ทำกิน พระราชทานข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น ทั้งยังโปรดให้มีหัวหน้าผู้ดูแลว่ากล่าวเป็นเคนเชื้อชาติ มอญด้วยกันอีกด้วย

บริเวณที่จัดให้เป็นที่อยู่ของมอญส่วนใหญ่จะอยู่ริมแม่น้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ และตามลำน้ำแม่กลอง มอญที่อพยพเข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นก็ จะตั้งบ้านเรือนอยู่แถบชานพระนคร และบริเวณที่ติดต่อกับจังหวัดนนทบุรี มาถึงสมัยกรุงธนบุรีก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้มอญที่เข้ามาในครั้งนั้นไปอยู่ที่ปากเกร็ด แขวงเมืองนนทบุรี และที่สามโคก แขวงเมืองปทุมธานี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้มีการสร้างป้อมขึ้นที่ปากลัด แล้วจึงกำหนดให้เป็นเมืองใหม่อีกแห่งหนึ่งชื่อว่า "เมืองนครเขื่อนขันธ์" โดยรวมเอาเนื้อที่บางส่วนของแขวงเมืองสมุทรปราการและแขวงเมืองกรุงเทพมหานครเข้าด้วยกัน และได้โปรดให้ย้ายคร้วมอญจากเมืองปทุมธานีซึ่งเป็นพวกพระยาเจ่งส่วนหนึ่งไปไว้ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ (ปัจจุบันคือเมืองปากลัดหรือพระประแดง) และโปรดเกล้าฯ ตั้งสมิงทอมา บุตรพระยามหาโยธาเป็นพระยารามขึ้นเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราชชาติเสนาบดีศรีสงครามผู้รักษาเมือง

จากปากลัด (พระประแดง) มอญก็ได้ขยายตัวไปตามลำน้ำถึงแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง ตามลำน้ำแม่กลองได้แก่อำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม ในจังหวัดราชบุรี และจังหวัดกาญจนบุรี จากข้อมูลการบอกเล่าซึ่งศาสตราจารย์ นายแพทย์สุเอ็ด คชเสนีเป็นผู้เก็บรวบรวม ปรากฏว่ายังมีมอญที่ลำพูน ลำปาง เรายังอาจจะพบมอญที่อยู่กันหนาแน่นได้ในอีกหลาย ๆ จังหวัด เช่นที่ตามลำน้ำมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งมอญที่มาอยู่ที่นั่นเริ่มต้นด้วยการมาเป็นคนชุดคลอง ที่จังหวัดลพบุรีและอุทัยธานีซึ่งเป็นเส้นทางผ่านของการอพยพเข้าสู่ประเทศไทยจากประเทศพม่า นอกจากนี้ยังอาจจะพบมอญซึ่งอยู่กันกระจัดกระจายในจังหวัดต่าง ๆ เช่น ธนบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี นครปฐม ฉะเชิงเทรา สุพรรณบุรี อโยธยา นครราชสีมา นครสวรรค์ และปราจีนบุรี (สุจริตลักษณ์ ดิผดุง และคณะ, 2526 : 19)

อาชีพของชาวมอญในประเทศไทย

จากการศึกษาของสุจริตลักษณ์ ดิผดุง และคณะ (2526) ได้สรุปว่า จากลักษณะพื้นที่ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนก็คงจะทำให้บอกได้ว่าอาชีพสำคัญของชาวมอญก็คือการทำนา ซึ่งก็เหมือนกับที่เคยทำอยู่ในประเทศพม่า และก็เหมือนกับคนไทยทั่ว ๆ ไปอีกด้วย รองจากการทำนาก็คือการทำสวนผลไม้ต่าง ๆ

ที่สำคัญที่สุดซึ่งกล่าวว่าเป็นความชำนาญของคนมอญโดยเฉพาะก็คือ การทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนประเภทเครื่องปั้นดินเผา เช่น ตุ่ม หม้อ ไห โถง ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวมอญที่ปากเกร็ด นนทบุรี จากอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่ทำกันเป็นจำนวนมากนี้ก็ก่อให้เกิดอาชีพตามอีกอย่างหนึ่งคือการบรรทุกของเหล่านี้ไปขายทางเรือ ซึ่งเป็นอาชีพหลักของมอญที่สามโคก ปทุมธานี และอาชีพอีกอย่างหนึ่งซึ่งดูเหมือนว่ามอญจะผูกขาดในกิจการในระยะแรกนั้นก็คือ การทำอิฐมอญ สำหรับมอญแถบอโยธยา สมุทรสาคร ราชบุรี และกาญจนบุรียังประกอบอาชีพเย็บและค้าจากมวงหลังคา ซึ่งเป็นงานพิเศษนอกเหนือจากงานประจำ

ส่วนอาชีพสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งคนมอญมีส่วนอยู่ด้วยคือ การรับราชการซึ่งในระยะแรก ๆ นั้นสามารถจะบอกได้ว่าผู้ใดบ้างที่เป็นมอญซึ่งได้ทำประโยชน์ในราชการแผ่นดิน แต่ในระยะหลัง ๆ มาแล้วส่วนใหญ่ไม่สามารถจะชี้ตัวว่าเป็นมอญได้

ภาษา

ภาษามอญอยู่ในสายโมนิค (Monic branch) ซึ่งเป็นสายหนึ่งในตระกูลมอญ-เขมร (Mon-Khmer family) ภาษาต่าง ๆ ในตระกูลมอญ-เขมร นี้อยู่ในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic phylum) ภาษาอื่น ๆ ที่อยู่ในสายโมนิคเช่นเดียวกับภาษามอญก็เช่น ภาษาเนียะกวล (Niakul)

ภาษามอญนั้นยังเป็นภาษาที่ใช้กันอยู่ในหมู่บ้านและชุมชนของชาวมอญ ทั้งยังมีตัวเขียนเป็นของตนเองอีกด้วย ตัวเขียนของมอญนั้นเป็นอักษรที่มาจากอักษรอินเดียตอนใต้ (South India type) มอญมีบันทึกตัวเขียนและวรรณคดีมากมายและมีมาเป็นระยะเวลายาวนานแล้ว นับได้ตั้งแต่ศตวรรษที่ 6 ที่สำคัญก็คือภาษาเขียนของมอญนั้นเปลี่ยนแปลงน้อยกว่าภาษาพูด แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายว่าคนมอญที่เขียนและอ่านตัวหนังสือมอญได้นั้นมีน้อยมาก คงมีแต่ภาษาพูดเท่านั้นที่คนมอญส่วนใหญ่ยังคงรักษาไว้ได้อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ภาษามอญที่ใช้พูดกันในประเทศไทยทุกวันนี้ ได้อิทธิพลจากภาษาไทยมากเช่นเดียวกับภาษามอญที่ใช้พูดในประเทศพม่าก็ได้รับอิทธิพลจากภาษาพม่า คนมอญทุกคนในประเทศไทยและประเทศพม่าต่างก็มีความสามารถในการพูดได้สองภาษาทั้งนั้น (bilingual) (สุจริตลักษณ์ ติณดง และคณะ, 2526 : 21)

ศาสนา

มอญเป็นชาติหนึ่งในบรรดาชาติแรก ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับนับถือพุทธศาสนานิกายหินยาน (Hinayana) ในชุมชนมอญจะมีวัดซึ่งเป็นวัดมอญ ใช้บทสวดและบทเทศน์เป็นภาษามอญ ซึ่งยังคงมีอยู่จนทุกวันนี้ นอกจากจะเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีแล้ว มอญยังมีความเชื่อ

และการนับถือผีอยู่ด้วย มีการประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผีอยู่มากมาย เช่น พิธีรำผี
อีกทั้งชาวมอญยังมีประเพณีต่าง ๆ ทั้งการเกิด การแต่งงาน การบวช การทำศพ ซึ่งคล้ายกับ
ไทย จะแตกต่างกันบ้างก็ในเรื่องรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ เท่านั้น นอกจากนี้มอญยังมีประเพณี
ทางศาสนาที่ถือว่าสำคัญจะต้องปฏิบัติเป็นประจำทุกปี คือ สงกรานต์ และออกพรรษา

บทบาทและความสำคัญของชาวมอญที่มีต่อสังคมไทย

จากการศึกษาของสุภรณ์ โอเจริญ (2519) ที่ได้กล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของ
ชาวมอญที่มีต่อสังคมไทย สรุปได้ว่าชาวมอญมีบทบาททั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง
กล่าวคือ ในด้านสังคมนั้นไทยได้รับอิทธิพลจากมอญในด้านต่าง ๆ เช่น การรับคัมภีร์พระ
ธรรมศาสตร์หรือที่มอญเรียกว่า "ธรรมลัทธิ" มาใช้เป็นแม่บทหรือแบบแผนในกฎหมายไทย
และกำหนดฐานะของพระมหากษัตริย์ การรับพุทธศาสนาลัทธิรามัญวงศ์จากมอญเข้ามาเผยแพร่
ซึ่งได้ชื่อว่าเคร่งในด้านวินัยเข้ามาปฏิบัติ การรับปี่พาทย์มอญโดยนำมาใช้เฉพาะงานศพ ส่วน
ประเพณีของมอญนั้นชาวมอญได้นำเข้ามาใช้ปฏิบัติกันต่อ ๆ มาในหมู่บ้านมอญจนกระทั่งปัจจุบัน
บางส่วนก็ได้เข้ามาปะปนอยู่ในวัฒนธรรมและประเพณีของไทย ประเพณีที่สำคัญของมอญคือ
ประเพณีสงกรานต์ ตรงกับกลางเดือนเมษายนของทุกปี ทั้งมอญและไทยโบราณถือว่าเป็นวันขึ้น
ปีใหม่ นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่มีบทบาทในสังคมไทย ได้แก่ ประเพณีแต่งงาน ถ้าชายไทยไป
แต่งงานกับหญิงมอญ ก็จะมีการทำพิธีแต่งงานแบบมอญเพิ่มเข้าไปในงานด้วย คือ พิธีเซ่นไหว้ผี
ทั้งผีบ้านผีเรือนและผีประจำหมู่บ้านของฝ่ายเจ้าสาว นอกจากนี้ในด้านศาสนาพระมอญมีบทบาท
สำคัญที่ทำให้มีการปฏิรูปทางศาสนาของไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ผลของการปฏิรูปในครั้งนั้นทำ
ให้เกิดนิกายใหม่ขึ้นอีกนิกายหนึ่ง เรียกว่า ธรรมยุติกนิกายในสมัยต่อมา ส่วนด้านการศึกษาของ
ชาวมอญนั้นในสมัยอยุธยาก็เป็นไปในทำนองเดียวกับเด็กไทย คือใช้วัดเป็นโรงเรียนและมี
พระสงฆ์เป็นครู แต่เด็กมอญจะเข้าศึกษาเป็นภาษามอญในวัดมอญประจำหมู่บ้าน ครั้นต่อมาใน
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเด็กมอญบางส่วนเริ่มมีการศึกษาเป็นภาษาไทยในโรงเรียนของคณะ
มิชชันนารี และเมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาโดยตรง ชาวมอญเริ่มมีแนวโน้มที่จะหันมา

ศึกษาเป็นภาษาไทย โดยใช้หลักสูตรและแบบเรียนของไทยมากขึ้น เนื่องจากมีโรงเรียนสำหรับราษฎรทั่วไปหลายแห่งทั้งในกรุงเทพมหานครและหัวเมืองต่าง ๆ แม้กระทั่งวัดมอญเองซึ่งเคยสอนลูกหลานชาวมอญด้วยภาษามอญ บางวัดก็หันมาสอนหนังสือไทย นอกจากนี้ยังปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 มีชาวมอญรับราชการอยู่ในกระทรวงต่าง ๆ มีตำแหน่งเป็นสมุหนุชชีบ้าง เสมียนบ้าง สารวัตรบ้างจำนวนไม่น้อย ส่วนการศึกษาของพระสงฆ์มอญตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมาก็มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักสูตรที่เรียกว่าหลักสูตรบาเรียนรามัญซึ่งแยกต่างหากจากของไทย จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2454 จึงได้ยกเลิกไปและหันมาศึกษาเล่าเรียนตามแบบไทยโดยใช้หลักสูตรเดียวกับพระภิกษุไทย ในด้านศาสนานี้คณะสงฆ์รามัญนิกายก็ได้รับการยกย่องและอนุเคราะห์ที่ทัดเทียมกับมหานิกายที่ไทยรับมาจากลังกา มีเจ้าคณะปกครองและมีพระราชคณะชั้นรอง ๆ ลงมาเป็นผู้ช่วยการคณะและตำแหน่งสมณศักดิ์ของพระสงฆ์รามัญนิกายก็แยกออกจากมหานิกาย ต่อมาเมื่อมีพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ในปี พ.ศ. 2445 แล้ว คณะสงฆ์รามัญนิกายก็ได้แยกเป็นคณะหนึ่งต่างหากดังแต่ก่อน คณะสงฆ์รามัญนิกายนั้นนอกจากจะมีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปการศาสนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทำให้เกิดคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายภายใต้การนำของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎแล้ว ยังมีบทบาทในการสวดพระปริตทำน้ำพระพุทธรมนต์ ซึ่งการสวดพระปริตเป็นการสวดเพื่อคุ้มครอง ป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ นอกจากนี้ทำน้ำพระพุทธรมนต์สำหรับใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ และใช้เป็นน้ำสรงพระพักตร์และสรงองค์พระเจ้าอยู่หัว โดยถือเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์รามัญที่ต้องเข้าไปสวดพระปริตทำน้ำพระพุทธรมนต์ในหอศาสตราคมทุกวัน การสวดพระปริตนี้ถือเป็นประเพณีมาแต่โบราณที่ต้องให้พระสงฆ์รามัญแต่เพียงผู้เดียวทำการสวดตามแบบอย่างรามัญ และได้ปฏิบัติต่อมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนบทบาทด้านเศรษฐกิจนั้นตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ชาวมอญถือได้ว่ามีฐานะเป็นไพร่หลวงจึงเท่ากับว่าเป็นส่วนประกอบหน่วยหน้าของเศรษฐกิจไทย หน้าที่ซึ่งไพร่หลวงรามัญพึงกระทำแก่รัฐบาลมีทั้งในรูปของแรงงาน เงิน และสิ่งของ ซึ่งไพร่หลวงรามัญนั้นมีหน้าที่เข้าเวร "ทำราชการ" ตามระยะเวลาที่กำหนดทุกปีตั้งแต่อายุ 20-60 ปี รัฐบาลได้ใช้แรงงานของไพร่หลวงรามัญในการทำกิจการด้านต่าง ๆ ในแง่ที่เป็นประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ เช่น การขุดลอกคูคลองเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมและประโยชน์ในด้านเกษตรกรรม เป็นต้น รัฐบาลได้อาศัยแรงงานจากไพร่หลวงในด้านต่าง ๆ เรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 3 จึงได้ใช้วิธี

จ้างชาวจีนให้ดำเนินการเกี่ยวกับการขุดคลองบางแห่งแทนไพร่ แต่ถ้าไพร่หลวงรามัญไม่ต้องการมาเข้าเวรทำราชการก็จะใช้วิธีเสียเงินแทนได้ เงินนี้เรียกว่า เงินค่าราชการ จัดเป็นส่วยชนิดหนึ่งเรียกว่าแทนแรงซึ่งเป็นรูปของเงิน นอกจากนี้ยังมีส่วยแทนแรงอีกชนิดหนึ่งเรียกว่าไพร่ส่วย มีหน้าที่ส่งสิ่งของที่ทางราชการต้องการให้มาใช้มาแทนการเข้าเวร แต่บางครั้งอาจขัดข้องไม่สามารถหาสิ่งของนั้น ๆ ส่งได้ ก็จะใช้วิธีเสียเป็นเงินแทนได้เช่นเดียวกัน และในระยะหลังรัฐบาลก็พอใจที่จะให้เสียเป็นเงินมากกว่าสิ่งของ โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2393-2398 ปรากฏว่ารัฐบาลมิแวนโน้มในการเปลี่ยนส่วยสิ่งของมาเป็นการเสียเงิน ส่วนส่วยอีกประเภทหนึ่งที่เป็นรูปสิ่งของนั้นก็มาจากไพร่ส่วยที่อยู่ตามหัวเมืองจัดหาสิ่งของที่รัฐบาลต้องการส่งไปให้แทนการเข้าเวรดั่งได้กล่าวข้างต้น นอกจากนี้การประกอบอาชีพต่าง ๆ ของชาวมอญในยามว่างจากการถูกเกณฑ์แรงงานก่อให้เกิดผลผลิตนำไปสู่การซื้อขายแลกเปลี่ยน ตลอดจนการหมุนเวียนของเครื่องอุปโภคบริโภคและเงินตรา และรัฐยังมีรายได้จากการเก็บภาษีอากรจากชาวมอญในการประกอบอาชีพต่าง ๆ อีกด้วย สำหรับด้านการเมือง ชาวมอญส่วนใหญ่ได้ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ ประกอบอาชีพต่าง ๆ ตามที่ตนถนัด แต่ก็มีมอญบางกลุ่มบางพวกที่ก่อการจลาจลวุ่นวายถึงขั้นเป็นกบฏและการเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งกบฏมอญบางครั้งชาวมอญก็เป็นผู้ดำเนินการเองแต่ลำพัง เช่น กบฏธรรมเสถียรในสมัยสมเด็จพระเพทราชา บางครั้งก็ได้ร่วมมือกับเจ้านายหรือขุนนางไทยอื่น ในการดำเนินการเช่น กบฏพระยาสุรศักดิ์ในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ตามหลักฐานที่ปรากฏมีกบฏมอญเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา 3 ครั้ง ในสมัยกรุงธนบุรี 1 ครั้ง และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น 1 ครั้ง ต่อมารัฐบาลก็สามารถปราบปรามสำเร็จทุกครั้ง แต่ก็ทำให้บ้านเมืองวุ่นวายอยู่ชั่วระยะหนึ่ง ส่วนการเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้นเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีชาวมอญที่ต้องการหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงานและหวังผลประโยชน์ ตลอดจนความคุ้มครองต่าง ๆ นากันไปสมัครเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งทำให้เกิดปัญหาและสร้างความชื่นชมกับไทย เพราะนอกจากจะเป็นการเพิ่มพูนอิทธิพลของฝรั่งเศส ทำให้ฝรั่งเศสมาวางอำนาจเหนือไทยในการปกป้องคนในปกครองของไทยแล้ว ยังทำให้ไทยขาดกำลังที่ใช้ในราชการทหารเรือไปจำนวนหนึ่ง

- ประวัติของชาวมอญเกาะเกร็ดในทางการปกครองตนเอง

จากคำบอกเล่าของคุณพิศาล บุญผูก ชาวมอญเกาะเกร็ดผู้ที่ได้ทำหน้าที่เสมือนผู้นำชุมชนในการที่จะให้ชาวมอญเกาะเกร็ดอนุรักษ์และรักษาวัฒนธรรมของท้องถิ่นเอาไว้ นอกจากนี้เขายังเป็นหนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้งชมรมเยาวชนมอญกรุงเทพ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้และความสนใจในประวัติความเป็นมาของชาวมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย สำหรับชาวมอญเกาะเกร็ดนั้นคุณพิศาล บุญผูก ได้กล่าวว่า ในสมัยก่อนที่จะมีชาวมอญเข้ามาอยู่อาศัย บริเวณปากเกร็ดเคยมีคนไทยตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา และบริเวณปากเกร็ดนี้เองที่ทางราชการได้กำหนดให้มี "ด่าน" อยู่บริเวณปากทางลัด หรือทางทิศใต้ของคลองลัดเกร็ด ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นด่านที่สร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและคงเป็นด่านเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ด่านแห่งนี้เรียกกันว่า "ด่านขนอน" สำหรับดูแลสิ่งของต้องห้ามที่จะผ่านเข้าออกกรุงศรีอยุธยา ประกอบกับบริเวณที่ตั้งของปากเกร็ดเหมาะสมที่จะตั้งเป็นด่าน ทั้งนี้เพราะคลองลัดในสมัยนั้นเป็นทางแคบสามารถตรวจเรือแพที่จะผ่านไปมาได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้แม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งอยู่ทางด้านใต้ของด่าน ยังมีความกว้างและมีสภาพเป็นอ่าวขนาดใหญ่เหมาะแก่การจอดเรือแพต่าง ๆ เพื่อรอการตรวจจากเจ้าพนักงานด่านก่อนที่จะผ่านคลองลัดเกร็ด เมื่อมีเรือแพจอดรอกันเป็นจำนวนมาก การก่อตั้งของชุมชนบริเวณปากเกร็ดจึงเริ่มกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่และเจริญขึ้นโดยลำดับ และได้เกิดตลาดน้ำขนาดใหญ่คือ "ตลาดน้ำบางตลาด" มีเรือแพมาจอดซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันมากมาย ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. 2310 เมื่อนม่าเข้าตีกรุงศรีอยุธยาแตกและได้เข้ายึดครอง บ้านปากเกร็ดอยู่ในสภาพเดียวกัน มม่าได้เข้ายึดหมู่บ้านและด่านขนอนไว้เพื่อป้องกันไม่ให้คนไทยหลบหนีไปและป้องกันคนไทยจากทางใต้ยกกองทัพไปช่วยกรุงศรีอยุธยาได้ มม่าจึงได้ตั้งกองกำลังไว้ที่บริเวณด่านปากเกร็ดคอยตรวจตราเรือแพที่ผ่านไปมาตลอดเวลา สำหรับชาวบ้านปากเกร็ดในครั้งนั้นถูกมม่ากวาดต้อนไปเป็นเชลย ส่วนผู้ที่หนีรอดได้พากันและทิ้งบ้านเรือนอพยพหนีไป

ต่อมาในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พระองค์ได้ทรงกอบกู้บ้านเมืองคืนมาจากมม่าได้และทรงขับไล่มม่าไป ทรงรวบรวมคนไทยเข้าเป็นราชอาณาจักรไทย และสถาปนากษัตริย์ขึ้นเป็นราชธานี ขณะนั้นเองทางเมืองมอญ มม่าได้เข้าทำลายเผาผลาญบ้านเรือนราษฎร วัดวาอาราม

ปราสาทราชวังต่าง ๆ ชาวมอญบางส่วนจึงอพยพครอบครัวหนีภัยพม่าเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจากกษัตริย์ไทยในราวปี พ.ศ. 2317 มีพระยาเจ่ง ตละเล็ยง ตละเกล็บ เป็นหัวหน้า สำหรับชาวมอญที่อพยพเข้ามา พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากเกร็ด แขวงเมืองนนทบุรี และบางส่วนทรงโปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามโคก แขวงเมืองปทุมธานี สำหรับบริเวณปากเกร็ดนอกจากหมู่บ้านต่าง ๆ จะได้รับการบูรณะขึ้นใหม่แล้ว "ด่านปากเกร็ด" ยังได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมามีการใหม่ด้วย ทั้งนี้เพราะมีข้อที่ต้องตระหนักถึงและมีความเกี่ยวข้องกับความมั่นคงของกรุงธนบุรี กล่าวคือ ด่านต่าง ๆ ตามลำน้ำเจ้าพระยาถูกกำหนดให้มีขึ้นเพื่อคอยกำกับควบคุมตรวจตราเรือแพโดยการจัดเก็บภาษีค่าผ่านทาง ด่านขนอนหรือด่านปากเกร็ดจึงเกิดขึ้นมาใหม่พร้อมการเกิดชุมชนมอญ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชาวมอญที่อพยพเข้ามาให้มารับหน้าที่แทนคนไทยที่เคยทำหน้าที่เป็นนายด่าน แต่ต่อมาได้อพยพหลบหนีพม่าไปเกือบหมดสิ้น ชาวมอญปากเกร็ดจึงต้องทำหน้าที่เป็นนายด่านคอยตรวจตราป้องกันไม่ให้ทัพพม่าเข้าตีกรุงธนบุรี และดูแลด่านเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวมอญปากเกร็ดจึงมีบทบาทสำคัญต่อการช่วยราชการไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ประกอบกับคนมอญที่อพยพเข้ามาครั้งนี้ส่วนมากเป็นทหารและขุนนางมอญที่มีฝีมือในการสงคราม จึงนับได้ว่าเป็นประโยชน์แก่ไทยเป็นอย่างมาก กล่าวคือเป็นการป้องกันไม่ให้พม่าเข้ามารุกรานไทยได้โดยง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนไทยในขณะนั้นยังกลัวพม่าจะมาตีกรุงธนบุรี ดังนั้นการที่มีคนมอญอยู่แถวเมืองสามโคก และปากเกร็ด นนทบุรี จึงเท่ากับเป็นด่านสกัดกองทัพพม่าไปในเวลาเดียวกัน

เมื่อเริ่มต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ชาวมอญปากเกร็ดได้เข้าไปมีบทบาทในด้านการศึกสงครามที่เกิดขึ้นในเมืองไทย กล่าวคือ ในพ.ศ. 2328 คราวตีกรุงเจ้าปดุง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรยกทัพใหญ่ไปตั้งรับพม่าที่ตำบลลาดหญ้า แถวเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระพระราชวังบวรก็มีรับสั่งให้พระยามหาโยธา (เจ่ง) หัวหน้าชาวมอญปากเกร็ด ซึ่งขณะนั้นดำรงยศที่ "พระยามหาโยธา" คุมกองมอญ 3,000 ไปขัดตาทัพที่ด่านกรมช้าง ที่ช่องเขาริมน้ำแควใหญ่ อันเป็นทางที่ข้าศึกจะผ่าน และในพ.ศ. 2300 พระยามหาโยธา (เจ่ง) คงจะมีความชอบพิเศษ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เสด็จไปตีเมืองทวาย จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า

ให้เลื่อนยศขึ้นเป็น "เจ้าพระยามหาโยธา" (สุจริตลักษณะ ติตตงและคณะ, 2526 : 50)

การอพยพของชาวมอญปากเกร็ดในครั้งต่อมา คือตอนต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ราวปี พ.ศ. 2358 เนื่องจากพม่าได้เบียดเบียนชาวมอญให้ได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ ทำให้พวกมอญไม่มีกำลังพอจะต่อสู้พม่าได้ จึงปรึกษากันว่าจะอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจากกษัตริย์ไทย โดยมี "สมิงสอดเบา" เป็นหัวหน้า สมิงสอดเบามีหนังสือลับเข้ามาถึงพระยากาญจนบุรี พระยากาญจนบุรีจึงได้ส่งหนังสือตอบกลับไปว่ากษัตริย์ไทยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อพยพเข้ามาในไทยได้ ชาวมอญรวมทั้งครอบครัวจึงเดินทางเข้ามา 3 ทาง คือ ทางอุทัยธานี ด้านเจดีย์สามองค์และทางเมืองตาก สำหรับทางอุทัยธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จขึ้นไปปรับคร่อมอญให้มาอยู่ที่ปากเกร็ด นนทบุรี จัดจากและไม้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนและเสียบียงอาหาร พร้อมทั้งของพระราชทานต่าง ๆ ส่วนทางด้านเจดีย์สามองค์ แขวงเมืองกาญจนบุรี ทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎคุณไพโรจน์พลสำหรับป้องกันคร่อมอญและเสียบียงอาหารของพระราชทานออกไปต้อนรับ และทรงโปรดให้เจ้าฟ้ากรมหลวงนิทกษัตริย์มนตรี เป็นผู้ใหญ่เสด็จกำกับไปด้วย และทางเมืองตากนั้นทรงโปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูธร สมุหนายก เป็นผู้ขึ้นไปปรับคร่อมอญที่อพยพเข้ามาทั้งหมดนี้เป็นจำนวนคน 40,000 เศษ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชาวมอญตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ปากเกร็ด นนทบุรีบ้าง ปทุมธานีบ้าง ส่วนสมิงสอดเบาที่เป็นหัวหน้านั้น ทรงพระกรุณาโปรดตั้งให้เป็น "พระยารัตนจักร" สำหรับชาวมอญที่เคยมีศอยู่ในเมืองเดิม พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นพระยาทุกคน นอกจากนี้พระองค์ยังทรงโปรดให้ชาวมอญบางส่วนให้อพยพไปอยู่เมืองปากลัด ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่อีกแห่งหนึ่งเพื่อป้องกันข้าศึกที่จะมาทางทะเล โดยเมืองปากลัดนี้ได้รับประทานชื่อภายหลังว่า "เมืองนครเขื่อนขันธ์" และทรงโปรดให้ย้ายครอบครัวมอญพวกพระยามหาโยธา (เจ่ง) จากปากเกร็ดและสามโคก จำนวนชายฉกรรจ์ 300 คน ลงไปอยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ พร้อมทั้งแต่งตั้งให้สมิงทอบาบุตรพระยามหาโยธาเป็น "พระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราช" ผู้รักษาเมืองชาวมอญปากเกร็ดจำนวนหนึ่งจึงได้ไปอยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ หรือพระประแดง สมุทรปราการในปัจจุบัน และต้องปฏิบัติหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบมากกว่าที่ด่านขนอนปากเกร็ด ทั้งนี้เพราะต้องรักษาความมั่นคงของกรุงรัตนโกสินทร์ในฐานะที่

เป็นเมืองหน้าด่านทางทะเลที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ มาก จากที่กล่าวมาจึงสันนิษฐานว่าชาวมอญปากเกร็ด นนทบุรี ชาวมอญสามโคก ปทุมธานี และชาวมอญปากลัด สมุทรปราการ ล้วนเป็นญาติพี่น้องกันมาก่อนทั้งสิ้น เพราะการที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจากกษัตริย์ไทยในขณะนั้น ชาวมอญอพยพเข้ามาในขณะที่บ้านแตกสาแหรกขาด ดังนั้นคงมีเฉพาะญาติพี่น้องหรือเพื่อนร่วมตายที่พากันมา และเมื่อแยกย้ายกันอยู่เมืองไทย มีหลายคนที่ต้องไปรับราชการตามหัวเมืองต่าง ๆ จึงมีโอกาสพบปะกับชาวมอญที่อพยพเข้ามาด้วยกัน

นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังมีชาวมอญปากเกร็ดอีกท่านหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อแผ่นดินไทย คือ "เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ)" บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ได้คุมกองมอญเป็นนายทัพหน้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วยอังกฤษรบกับพม่าในขณะนั้น และต่อมาได้เลื่อนยศเป็น "เจ้าพระยามหาโยธา" (ดำรงตำแหน่งแทนบิดาที่ถึงแก่อสัญกรรมไป) เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ซึ่งเป็นทหารมอญชาวปากเกร็ดท่านหนึ่งที่มีความสามารถสูงในการศึกสงคราม เมื่ออังกฤษเข้ายึดครองประเทศพม่าแล้วได้เลือกหาผู้ที่เป็นที่นิยมยกย่องของชาวมอญ เพื่อจะตั้งให้เป็นพระมหากษัตริย์มอญ ครองกรุงหงสาวดี อังกฤษได้ทูลขอเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ให้ไปเป็นพระเจ้าแผ่นดินเมืองมอญ แต่ด้วยความสำคัญในพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ไทย ท่านจึงได้อยู่รับใช้ราชการแผ่นดินไทยตลอดมาจนถึงสิ้นอายุขัย ครั้นต่อมาในราวสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พม่าได้ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอังกฤษ จึงไม่มีโอกาสเข้ามารุกรานไทยได้อีก ด่านปากเกร็ดจึงลดบทบาทและเลิกไปในที่สุด คงเหลือไว้ในความทรงจำว่า ครั้งหนึ่งปากเกร็ดเคยเป็นด่านขนอนที่สำคัญแห่งหนึ่งตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี โดยมีชาวมอญปากเกร็ดเป็นผู้ควบคุมดูแลด่านร่วมกับคนไทย เพราะถ้าใช้เฉพาะคนมอญอาจจะมีความเข้าใจภาษาสื่อความกัน ปัจจุบันชาวบ้านปากเกร็ดยังคงเรียกบริเวณที่เคยเป็นด่านขนอนนี้ว่า "บ้านปากด่าน" หรือที่ชาวมอญเรียกว่า "ปานก้ง" มาจนทุกวันนี้

ชาวมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยมักจะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม ๆ ในที่ ๆ รัฐบาลจัดไว้ให้ และสามารถที่จะเลือกหัวหน้าชุมชนของตนเองขึ้นมาซึ่งเป็นคนมอญด้วยกัน ทำหน้าที่ดูแลปกครองและติดต่อกับรัฐบาล (สุภรณ์ โอเจริญ, 2519 : 72) ชาวมอญจึงสามารถรวมกลุ่มอยู่อาศัยในหมู่พวก้องด้วยความสงบสุข วิถีชีวิตดำเนินไปด้วยความเรียบง่ายและประกอบอาชีพตามความชำนาญของกลุ่มได้โดยอิสระ และสำหรับชาวมอญเกาะเกร็ดได้ยึด อาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผาสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน